

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ САМООСВІТНЬОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ

*Мося Ірина Анатоліївна,
молодший науковий співробітник лабораторії
методик професійної освіти і навчання
ІПТО НАПН України, м. Київ*

Постановка проблеми. Сучасні динамічні зміни технологій, знань, інформації вказують на те, що дати знання учневі навіть у найкращому професійно-технічному училищі на все життя неможливо. Якщо кваліфікований робітник не буде постійно і системно оволодівати новими професійними знаннями, то скоро він стане функціонально недієздатним і, як наслідок, не буде конкурентоспроможним на ринку праці. Тому виникає нагальна потреба вироблення у майбутнього кваліфікованого робітника мотивації до самоосвітньої діяльності, умінь працювати із сучасними джерелами знань, інтенсивно та ґрунтовно розвивати свій інтелектуальний потенціал. У зв'язку з цим важливого значення для педагогічної теорії набуває проблема визначення сприятливих педагогічних факторів та умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників уже з перших днів навчання в професійно-технічному навчальному закладі, зокрема у процесі загальноосвітньої підготовки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченню проблеми ефективного оволодіння майбутніми фахівцями уміннями самоосвітньої діяльності учені завжди приділяли значну увагу. Так, вітчизняні вчені: Н.Бібік, С.Гончаренко, Л.Журавська, Н.Журавська, В.Козаков, О.Пометун, О.Савченко, О.Локшина, О.Овчарук, С.Трубачева, Л.Тарашенко зробили вагомий внесок у цій галузі. Інтерес вітчизняних і зарубіжних учених щодо формування самоосвітньої компетентності очевидний. Однак, праць, у яких би були висвітлені конкретні, реальні технології формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, котрі гарантують досягнення запланованих результатів, немає.

Метою даної статті є обґрунтування факторів та умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, які структурно і функціонально спрямовані на досягнення учнями продуктивних, творчих рівнів знань та умінь, цілеспрямований розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості.

Виклад основного матеріалу. Вивчення факторів, обґрунтування педагогічних умов ефективного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників є одним із досить важливих завдань сучасної професійно-технічної освіти. Результати його розв'язання дозволять визначити провідні технологічні напрями, розробити методикку ефективного формування здатностей учнів до самоосвітньої діяльності.

Насамперед зазначимо, що у наявній психолого-педагогічній, енциклопедичній літературі немає єдності думок учених щодо сутності понять «фактор», «педагогічна умова». Зокрема, у тлумачному словнику (за редакцією Л. Савченка) «фактор» пояснюється як рушійна сила, причина будь-якого процесу або явища, що визначає його характер або одну з його характерних рис; чинник [1, с. 525]. У педагогічній літературі учені, здебільшого, фактори трактують як основні причини, чинники, умови покращання чи вдосконалення педагогічного процесу [2]. Цікаво, на нашу думку, висвітлено характеристику факторів у «Психологічному словнику» за редакцією В. Войтка. Тут виокремлюються дві групи факторів, які впливають на перебіг психічних процесів чи явищ: «Фактори – зовнішні щодо індивіда (особистості) – природні і соціальні детермінанти його поведінки і внутрішні, суто психологічні, ті, що закладені в самій людині, її внутрішньому світі розрізняють позитивні і негативні фактори» [3, с. 201].

Погоджуючись у цілому з наведеними трактуваннями цього поняття, все ж підкреслимо, що у нашому дослідженні під факторами ефективного формування самоосвітньої компетентності ми розуміємо сили, стимули, що мають потенційну здатність динамічно вплинути на перебіг процесу оволодіння учнями здатностями самоосвітньої діяльності. Подібні думки знаходимо у дисертаційному дослідженні В. Кручек, яка вказує [2, с. 67]: «...психолого-педагогічні фактори мають силу в тій чи іншій мірі вплинути на перебіг процесу формування комунікативних вмінь, за певних умов гальмуючи його чи сприяючи йому». У свою чергу, О. Заболотній уточнює зазначену позицію у такий спосіб [4, с. 56]: «фактори як рушійні сили формування чи розвитку якогось явища, предмета, процесу, мають потенційну можливість щодо впливу на ефективність дій чи діяльності; фактори стають дієвими чинниками процесу формування чи розвитку педагогічного явища, властивості особистості при забезпеченні певних педагогічних умов».

Результати статистичного аналізу пілотажного дослідження, дали можливість виділити найвпливовіші чинники, які на думку педагогічних працівників дозволять продуктивніше організувати формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, зокрема:

- мотивація учня до оволодіння майбутньою професією;
- перспективи роботи за фахом, необхідність постійно поповнювати обсяг знань;
- проблемна організація самостійної роботи;
- розвивальний характер аудиторних занять;
- сучасні індивідуальні форми навчальної роботи (урок-дискусія, прес-конференція, відеоурок);
- організація інтелектуальної позааурочної діяльності учнів (гуртки, клуби, олімпіади);
- володіння учнем пізнавальними уміннями;
- наявність якісних посібників та підручників;
- об'єктивність методів контролю навчальних досягнень учнів;
- додаткові індивідуальні, факультативні заняття з учнями;
- вимоги викладача (майстра) щодо формування якісних знань з певного навчального предмета;
- комп'ютерна техніка (Internet).

Не важко помітити, що відібрані за результатами фактори пілотажного дослідження відображають основні структурні складові педагогічного процесу (педагогічна діяльність викладача; навчально-пізнавальна діяльність учня; методи і форми навчання; зміст навчання; засоби навчання; контроль результатів навчання тощо). На нашу думку, зазначений факт говорить про певну достовірність отриманих даних та валідність процедури пілотажного дослідження.

При відборі експертів ми орієнтувалися на вимоги експертології до експертів (відносно незалежне адміністративне становище; досвід активної роботи в даній системі; відсутність роздратування, песимізму, нещирості; інтелектуальна продуктивність; працездатність; упевненість в судженнях; почуття соціальної відповідальності тощо [5]). До експертної оцінки визначених факторів було залучено 36 педагогічних працівників, що мали досвід роботи у професійно-технічній освіті і висловили бажання взяти участь в експертизі. В інструкції до експертного листа респондентам було запропоновано проранжувати 12 факторів за такою методикою: фактору, який на думку експерта, має найбільший вплив на залучення учня до самоосвітньої діяльності, надавався перший ранг, найменш впливовішому присвоювався

дванадцятий ранг. За результатами експертного оцінювання факторів було побудовано матрицю рангів для визначення місця того чи іншого фактору в загальній системі ранжування. Перевірка правильності заповнення матриці здійснювалася за контрольною сумою за всіма рядками та простежено виконання умови:

$$\sum_{j=1}^n x_{ij} = \frac{(1+n)m}{2},$$

де n – число факторів;

m – число опитуваних;

x_{ij} – ранг j -го фактора у i -го опитуваного.

При підрахунках суми чисел в кожному з рядків виявились рівними між собою (контрольна сума 78). У

подальшому підраховувалася сума чисел в кожному стовпчику $\sum_{i=1}^m x_{ij}$ (суми рангів) та сума сум чисел в усіх

стовпчиках $\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij}$. Сума сум чисел в усіх стовпчиках склала 2496 та співпала з контрольною сумою сум чисел в

усіх рядках $\sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij}$, тобто $\sum_{j=1}^n \sum_{i=1}^m x_{ij} = \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n x_{ij}$ (2496 = 2496).

Зазначена процедура, насамперед, говорить про точне дотримання вимог щодо заповнення матриці рангів, її коректності та доцільності використання для аналізу.

Аналіз результатів експертного оцінювання значущості факторів формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників свідчить, що респонденти об'єктивно розрізняють пропоновані для ранжування чинники: континуум набраних рангів в межах від 164 до 234,5. Коротко зупинимося на якісному аналізі отриманих експертних даних. Нагадаємо, що наведена методика передбачає визначення перших місць тим факторам, які набрали найменшу суму рангів.

Так, найменшу суму рангів набрав фактор "Перспективи роботи за фахом, необхідність постійно поповнювати

обсяг знань": $\sum_{i=1}^m x_{ij} = 164$. Це мотиваційний фактор, а тому така позиція експертів не викликає сумніву: потреби,

мотиви та цілі як психологічні змісти є тими детермінантами, що спонукають індивіда до діяльності, у данному разі, самоосвітньої.

Практика переконує, що індивідуальні заняття зі студентами добре вмотивовують їх до самонавчання, розвивають уміння і навички продуктивно оволодівати новітніми знаннями. Тому, на нашу думку, правомірно експерти на друге місце поставили фактор залучення учнів до самоосвітньої діяльності "Додаткові індивідуальні, факультативні заняття з

учнями": $(\sum_{i=1}^m x_{ij} = 171,5)$.

За своєю суттю фактор "Сучасні індивідуальні форми навчальної роботи (урок-дискусія, прес-конференція, відеоурок)" мало відрізняється від попереднього – він може бути контрольним для того, щоб переконатися в об'єктивності отриманих результатів. Це підтверджує і сума рангів обох факторів – 171,5 та 189. Тому фактор "Сучасні індивідуальні форми навчальної роботи (урок-дискусія, прес-конференція, відеоурок)" цілком логічно зайняв третє місце. Додамо, що на четвертому і п'ятому місці цілком виправдано виявились фактори "Мотивація учня до оволодіння майбутньою професією"

$(\sum_{i=1}^m x_{ij} = 200,5)$ та "Організація інтелектуальної позаурочної діяльності" $(\sum_{i=1}^m x_{ij} = 204)$.

Досить критично експерти поставилися до можливостей засобів навчання у залученні учнів до самоосвіти: фактори "Наявність якісних посібників та підручників" та "Компютерна техніка (Інтернет)" зайняли 11 та 10 місця відповідно.

Варто сказати, що в сучасному навчальному процесі професійно-технічного навчального закладу найбільш вразливим є контроль результатів навчання учнів. Мова про об'єктивність тестів, за якими нині переважно здійснюється оцінювання успішності навчання учнів. Ознайомлення з сучасними тестовими методиками, що застосовуються педагогічними працівниками переконує: здебільшого вони не відповідають вимогам валідності та надійності.

Після визначення факторів, які стимулюють учнів займатися самоосвітньою діяльністю, обґрунтуємо педагогічні умови як конструкти, що забезпечують дієвість виокремлених провідних чинників. Насамперед, застосуємо діяльнісний підхід до дослідження означених наукових положень.

Важливо нагадати, що навчальне завдання – це комплекс вимог і умов, які ставляться перед учнем і складають зміст предмету його самоосвітньої діяльності. Додамо, що самоконтроль, самооцінювання досягнутих результатів власної самоосвітньої діяльності супроводжується позитивними емоціями виконавця та сприяє подальшому розвитку компонентів спонукальної підструктури діяльності – пізнавальної потреби, мотиву, мети.

Таким чином, першою педагогічною умовою формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників виділяємо *цілеспрямований розвиток в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні*.

Актуальність вивчення питань, пов'язаних із процесом адаптації учнів до навчання у професійно-технічних навчальних закладах (ПТНЗ) зумовлена наявністю не лише політичних і соціально-економічних проблем в Україні, а і з особливостями соціального становлення молоді в соціумі. На нашу думку, саме адаптація учня ПТНЗ до навчання виступає першим етапом у його самостійному дорослому житті, адже використовуючи навчання як надійний інструмент впливу на самосвідомість молоді людини, на її особистісний, навчальний і соціальний розвиток, можна підготувати індивіда до повноцінного самостійного життя.

Засобом інтелектуального саморозвитку особистості є систематичне вправляння, постійне тренування, безупинна робота над собою. Форми самоосвітньої роботи досить різноманітні: перегляд відеофільмів у відео-лабораторіях та вдома, пошук та опрацювання додаткової інформації в комп'ютерних мережах, опрацювання теоретичного матеріалу,

самозапис на дисках, виконання лабораторних завдань у комп'ютерних класах, написання самостійних робіт та презентація доповідей, рефератів, оброблення результатів навчально-дослідної роботи, робота з програмами щодо вивчення іноземної мови тощо. Зауважимо, що крім загальноосвітньої підготовки, учень професійно-технічного навчального закладу має оволодіти обраною професією, використавши при цьому здобутий обсяг природничо-математичних і соціально-гуманітарних знань. А це, природно, вимагає сумлінного, наполегливого, самостійного навчання.

Отже, *системно-послідовне формування "умінь навчатися" у майбутніх кваліфікованих робітників* виокремлюємо як другу педагогічну умову формування їхньої самоосвітньої компетентності.

В сучасній педагогіці усталеним є положення про те, що крім спадковості і виховання, значним чинником розвитку особистості є середовище. Як справедливо зазначає професор В. Ягупов, середовище є «джерелом поповнення особистого досвіду, знань, є тим об'єктивним фактором, що визначає його життєві настанови, особистісну спрямованість, характер потреб, інтересів, зацікавлень, ціннісних орієнтацій, реальну поведінку, процес самовизначення і самореалізації» [6, с. 526].

Відомі психологи Л.Виготський, С. Рубінштейн, О.Леонтьєв стверджували, що розвиток людини проходить в умовах взаємовідносин із соціальним оточенням і середовищем. Проте для забезпечення сприятливих психолого-педагогічних умов впливу освітнього середовища професійно-технічного навчального закладу на організацію самоосвіти майбутніх кваліфікованих робітників важливо знати, що: діяльнісний компонент відображає сукупність різних видів діяльності, необхідних для самостійного навчання і різнобічного розвитку особистості учня; комунікативний компонент характеризує простір міжособистісної взаємодії майбутнього кваліфікованого робітника з власне освітнім середовищем та його суб'єктами; змістовий компонент включає зміст освіти (навчальні плани), зміст навчання (навчальні програми), розроблені відповідно вимог освітніх стандартів, зміст виховання, що характеризує особистісні цінності, якості (комунікація, автономність, відповідальність) фахівця певної кваліфікації; до матеріально-технічного компонента відносимо всю інфраструктуру професійно-технічного навчального закладу (зразки сучасного технологічного устаткування, різноманітні друковані засоби навчання, технічні засоби навчання, персональні комп'ютери, мультимедійні комплекси, мережа ІНТЕРНЕТ тощо), які, насамперед, є засобами формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Освітнє середовище впливає на самоосвітню діяльність учня через певні виховні ситуації. Варто підкреслити, що виховною може бути будь-яка ситуація, або захід, якщо надати їм педагогічного спрямування. І тут слід створити таку атмосферу, щоб учень відчув себе комфортно у даному колективі: доброта, увага й піклування; зміцнення віри у власні сили; залучення до цікавої діяльності. Наприклад, під час адаптації учня у навчальному закладі можуть виникнути несприятливі фактори, які негативно впливають на його самопочуття в групі, соціальний статус. У свою чергу, такі соціальні негаразди можуть спричинити появу заниженої або завищеної самооцінки, прояв агресивності чи соціальної дезадаптації. Таким чином, *створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності учнів* є третьою домінуючою умовою ефективного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Висвітлюючи особливості завдань формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників, необхідно звернути увагу на конкретні дії, спрямовані на їх розв'язання. Так, викладач має ознайомити учнів з методами самовиховання: *методи самопізнання* (самопостереження, самоаналіз, самооцінювання), *методи саморегуляції* (самопереконання, самокритика, самопримус, самоконтроль, самонаказ, самонавіювання), *методи стимулювання* (самопідбадьорення, самозаохочення, самопокарання). Крім того, педагог має цілеспрямовано формувати готовність учнів до співпраці з дорослими, які можуть дати їм важливі поради, рекомендації з питань самоосвіти та самовиховання.

Проте це не означає, що викладачі і майстри виробничого навчання мають нав'язувати своє бачення завдань самоосвітньої діяльності учнів, відкрито спонукати вихованців самовдосконалюватися. Спостереження, здійснення нами у процесі експериментальної роботи, переконують, що при цьому важливо дотримуватися принципу «прихованості виховних впливів»: виховання тим ефективніше, чим менше його помічають вихованці.

Таким чином, четвертою провідною педагогічною умовою ефективного формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників є *педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання учнів*.

Висновки. Отже, ми визначили такі основні умови формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників у процесі загальноосвітньої підготовки: цілеспрямований розвиток в учнів потреби в самоосвіті та самовдосконаленні; системно-послідовне формування "умінь навчатися" у майбутніх кваліфікованих робітників; створення сприятливого середовища для самоосвітньої діяльності учнів; педагогічно правильна організація самоосвіти і самовиховання майбутніх кваліфікованих робітників.

Перспективи подальшого наукового пошуку будуть присвячені обґрунтуванню методики реалізації педагогічних умов формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників.

Резюме. Сьогодення професійно-технічної освіти пов'язане з активним впровадженням у педагогічний процес нової освітньої концепції – компетентнісного підходу. Варто вказати, що домінуючою ідеєю компетентнісної освіти є підготовка всебічно розвинутої особистості засобами творчо дієвого навчання. Зважаючи на це, сучасні педагогічні технології мають бути спрямовані не лише на формування високих рівнів професійних знань, умінь та навичок випускників професійно-технічних навчальних закладів, а й на виховання у них відповідальності, ініціативи, волевих якостей, здатностей самостійно опановувати нові галузі знань. У статті методом експертного оцінювання визначено основні фактори, що детермінують залучення учнів до самоосвітньої діяльності. За результатами факторного аналізу обґрунтовано провідні педагогічні умови, які впливають на ефективність формування самоосвітньої компетентності майбутніх кваліфікованих робітників. **Ключові слова:** фактори, педагогічні умови, методи, самоосвітня компетентність, майбутні кваліфіковані робітники.

Резюме. Настоящее профессионально-техническое образования связано с активным внедрением в педагогический процесс новой образовательной концепции – компетентностного подхода. Стоит указать на то, что доминирующей идеей компетентностного образования является подготовка всесторонне развитой личности средствами творческого действительного обучения. Ввиду этого, современные педагогические технологии должны быть направлены не только на формирование высокого уровня профессиональных знаний, умений и навыков выпускников профессионально-технических учебных заведений, но и на воспитание у них ответственности, инициативы, волевых качеств, способности самостоятельно овладевать новыми отраслями знаний. В статье методом экспертного оценивания определены основные факторы, детерминирующие приобщение учащихся к самообразовательной деятельности. По результатам факторного анализа обоснованы ведущие педагогические условия, которые влияют на эффективность формирования самообразовательной компетентности будущих квалифицированных рабочих. **Ключевые слова:** факторы, педагогические условия, методы, самообразовательная компетентность, будущие квалифицированные рабочие.

Summary. Nastoyaschee of professional'no-tekhnicheskogo education is related to active introduction in the pedagogical process of new educational conception – kompetentnostnogo approach. It is needed to specify on that the dominant idea of kompetentnostnogo education is preparation of the comprehensively developed personality facilities of the creative effective teaching. Because of it, modern pedagogical technologies must be directed not only on forming high level of professional knowledges, abilities and skills. Basic factors, determiniruyuschie attaching of student to selfeducational activity, are certain in the article the method of expert evaluation. On results a factor analysis leading pedagogical terms which influence on efficiency of forming of selfeducational competence of future skilled workers are grounded. **Keywords:** factors, pedagogical conditions, methods, self-education expertise, future skilled workers.

Література

1. Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник / За загал. ред. Л. Г. Савченко. – Х.: Прапор, 2003. – 542 с.
2. Кручек В. А. Формування комунікативних вмінь студентів вищих аграрних навчальних закладів освіти в процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. 13.00.04. / Кручек В. А. – К.: Національний аграрний університет, 2003. – 576 с.
3. Психологічний словник / За ред. В. І. Войтка. – К.: Вища школа, 1982. – 215с.
4. Заболотній О. А. Педагогічні умови формування дидактичної компетентності майбутніх викладачів вищих аграрних навчальних закладів: Дис. канд. пед. наук: 13.00.04. / Заболотній О. А. – К.: НУБіП України, 2010. – 253 с.
5. Ягупов В. В. Педагогіка: Навч. Посібник / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.
6. Лузан П. Г. Основи науково-педагогічних досліджень: навчальний посібник. – 2-е вид, доповнене / П. Г. Лузан, І. В. Сопівник, С. В. Виговська. – К.: ДАКККІМ, 2010. – 272 с.